

Co w mowie piszczą?

Poniższy zbiór ciekawostek o historii naszego języka, współczesności, poprawności oraz zawiłościach jest zapisem audycji

prezentowanych na antenie Programu Trzeciego Polskiego Radia.

Rok

Mówimy tylko i wyłącznie

Każdy kolejny będzie rokiem DWA TYSIĄCE pierwszym, drugim itd. Nasze prawnuki będą żyć w 2105, czyli w DWA TYSIĄCE sto piątym, tak jak nasi przodkowie żyli w 1105, czyli w TYSIĄC sto piątym. Bo przecież nie powiemy odpowiadamy:

4 LIPIEC czy 4 LIPCA?

Data ma następującą strukturę: Którego dzień? DWUDZIEŚTY DZIEWIĄTY. Którego miesiąca? WRZEŚNIA; Którego roku? DWA TYSIĄCE JEDENASTEGO. A więc poprawnie brzmi: DWUDZIEŚTY DZIEWIĄTY WRZEŚNIA DWA TYSIĄCE JEDENASTEGO. Nazwy miesiąca musimy podać w dopełniaczu, bo jest ona określeniem dnia. Ten dopełniacz musi się pojawiać - CZEGO?) marca

grudniU

wyrażenia oznaczają dziesiąty miesiąc o nazwie październik z kolei lub ósmy luty z kolei, np. ktoś od ośmiu lat spędza luty ze znajomymi, to wtedy mówi podajemy w DOPEŁNIACZU. Chyba, że posługujemy się utartymi wyrażeniami jak 3 Maj, 1 Maj, ale wtedy te wyrażenia zapisujemy z WIELKICH liter.

ODMIANA NAZWISK

Nazwiska i imiona zarówno polskie jak i obce należy odmieniać. Nie ma powodu, żeby nazwisk nie odmieniać. Coraz częściej zdarza się że nie odmieniamy nazwisk z obawy, że odmienienie nazwiska może być negatywne odebrane. Dlatego też, żeby odróżnić nazwiska od np. rzeczy lub zwierząt to odmieniamy je:

obowiązkowo. Pamiętajmy o 4 rzeczach dotyczących odmiany nazwisk: Po pierwsze - jeśli chodzi o nazwiska męskie (polskie i obce), to odmieniamy te, które swym zakończeniem przypominają normalne rzeczowniki, czyli wszystkie, które kończą się głoską inną niż takich, które kończą się na to odmieniamy wszystkie zakończone na kogoś mądrzejszego. Po czwarte - wstyd nie odmieniać nazwisk.

Pleonazmy - to takie wyrażenia, w których jedno słowo zawiera znaczenie drugiego słowa. Zatem czasu

Inne przykłady to:
czyli prawdziwy;

przykłady jak
młody chłopak

w dół, iść można tylko na piechotę, a dziewczyna i chłopak nie mogą być starzy. Ale właśnie niektóre pleonazmy nie rażą w oczy i często są tworzone głównie po to, by dobitniej przekazać jakąś treść, zwrócić na coś uwagę. Hasło reklamowe

Inne przykłady to:
zwalczający łupież nieskutecznie?

WZIAĆ - i tylko WZIAĆ

przyjĄĆ, wyjĄĆ - to tylko wziĄĆ. Wszystkie te czasowniki odmieniają się podobnie.
wyjmę
mówilibyśmy

WYMYŚLIĆ, PRZEMYŚLEĆ

Mówimy tylko WYMYŚLIĆ, ZAMYŚLIĆ SIĘ, OBYMYŚLIĆ, UMYŚLIĆ, ZMYŚLIĆ, DOMYŚLIĆ SIĘ. Są to pozostałości po formie, która już nie istnieje, czyli od czasownika MYŚLIĆ. Do XVIII wieku brzmiał on w takiej formie, czyli MYŚLIĆ, natomiast forma MYŚLEĆ upowszechniła się pod wpływem czasownika WIDZIEĆ. Skoro bezokolicznik słowa w ten sposób czasownik przekształcił się w MYŚLEĆ. Od niego utworzyliśmy także Od formy współczesnej słowa

BYNAJMNIEJ/PRZYNAJMNIEJ

w rodzaju

śmiecie, leniu

W CUDZYSŁOWIE

Bardzo często słyszymy stary i powszechny błąd

rozmawiali o połoWIE

ani

roWU

Internet traktujemy jako pojemnik na różne treści. Dlatego mówimy

powodu

mówiąc o sieci używa się przyimka

szperamy

Często mylimy LICZBY z ILOŚCIĄ. Do rzeczowników policzalnych używa się LICZBA, a do niepoliczalnych ILOŚĆ. Podajemy LICZBĘ stron książki, nauczyciel wpisuje LICZBĘ nieobecności. Te rzeczy, które łączą się z wyrazem LICZBA można policzyć. Co więcej, zdarzają się błędy w stosowaniu CYFRA zamiast LICZBA. Cyfra to znak graficzny jakiejś liczby. Jest ich tylko dziesięć - od 0-9. Nie ma czegoś takiego jak cyfra 225, jest tylko

Rzeczowniki ZŁO i DOBRO odmieniają się nieregularnie. Gdybyśmy mieli je odmieniać tak jak podobne rzeczowniki np. tło lub srebro, to miejscownik (O kim? O czym?), analogicznie do

brzmiałby

DOBRZE/ŻLE

UMIEĆ - JA UMIEM, ROZUMIEĆ - JA ROZUMIEM

W pierwszej osobie mówimy tylko UMIEM ROZUMIEM, a nie umiĘ czy rozumiĘ lub umiE czy rozumiE. Niewiele jest czasowników, które w pierwszej osobie przybierają końcówkę -M. Oprócz tych, są słowa ZROZUMIEĆ i ŚMIEĆ - wtedy mówimy ZROZUMIEM i ŚMIEM. Oczywiście jest także JEŚĆ i WIEDZIEĆ, ale z nimi nie mamy problemów (JEM i WIEM). Ta błędna odmiana, czyli umiĘ rozumiĘ wynika stąd, że większość czasowników w języku polskim ma w pierwszej osobie końcówkę Ę. Ale w przypadku tych czasowników poprawne jest tylko i wyłącznie UMIEM, ROZUMIEM.

PÓŁTOREJ to forma żeńska i nie łączy się jej z formą męską. Liczebnik PÓŁTORA odmienia się przez rodzaje - rzeczowniki męskie i nijakie łączymy z formą PÓŁTORA, więc mówimy półtora ciastka, półtora chleba. Natomiast PÓŁTOREJ odnosi się tylko do rzeczowników żeńskich - półtoREJ bułki, półtoREJ godziny.

Błędami są: półtoREJ miesiąca, półtoREJ jabłka. Przecież nikomu nie przyjdzie do głowy powiedzieć:

miesiąca

Jaki może być orzech? Na ogół bywa twardy. Jakiś trudny problem do rozwikłania nazywany frazeologicznie

Orzech to jest orzech, zawsze jest twardy, a trudna może być sprawa, a nie orzech.

POSZŁEM czy POSZEDŁEM?

Kobiety mówią POSZŁAM, ale mężczyźni powinni mówić POSZEDŁEM. Jeśli odmienimy czasownik PÓJŚĆ w rodzaju żeńskim, wyglądać to będzie następująco:

3 osobach powtarza się element

będą:

używać słowa

ŁABĘDŹ czy ŁABĄDŹ?

Oczywiście tylko ŁABĘDŹ. Jest to kłopotliwe słowo, bo chcielibyśmy żeby występowała w nim odmiana jak w słowach: dąb, żołądź, wąż, jastrząb. Samogłoska ą w mianowniku wymienia się na ę - mówimy dĘbie, o żoĘdziu, o wĘżu i jastrzĘbiu przez ę. Podobnie jak

Ą i ę

Coraz rzadziej wymawiamy ą i ę. To albo cecha gwarowa, albo niedbalstwa. Głoski te powinniśmy wymawiać nosowo. Ale nie należy też przesadzać. Poprawnie mówimy nosowo stroneę, w wyniku niedbalstwa można mówić tak, że brzmi to:

Ą i ę, brzmi czasem
ONI IDĄ TĄ DROGĄ Z TĄ PIĘKNĄ KOBIETĄ

PATRZAŁEM czy PATRZYŁEM

Formy

używamy PATRZEĆ. Natomiast drugi czasownik jest mniej popularny, a nawet uznawany za dziwny. W czasie przeszłym używa się częściej PATRZYĆ - patrzyŁEM, patrzyŁEŚ. Forma ta należy do odmiany tego właśnie czasownika. PATRZEĆ tworzy formy patrzaŁEM i te nam się mniej podobają. Ale obie formy są poprawne. W czasie teraźniejszym są identycznie brzmiące - PATRZĘ. Poza tym, przy szybkiej, niestarannej wymowie, głoski E i Y brzmią podobnie i często zdarza się, że nie wiemy czy słyszemy

od

KUPOWAĆ

gwarową, charakterystyczną dla Mazowsza. Ale już niedokonane czasowniki z przedrostkami, kończą się na YWAĆ - przekupywać, zakupywać, dokupywać, wykupywać. Tylko w 3 formach jest OWAC - nakupować, pokupować, skupować. Taki stan trwa od XVII wieku. Wcześniej te formy -YWAĆ i -ZIWAĆ nie występowały w ogóle w j. polskim. Przodkowie mówili PISOWAĆ, WYSŁUCHOWAĆ, POKAZOWAĆ itp. Ale na Mazowszu było -YWAĆ. Wpływy Mazowsza były duże, zwłaszcza od chwili, kiedy Warszawa stała się stolicą Polski, stąd te gwarowe formy stały się częścią języka polskiego.

JEST NAPISANE, ŻE

Forma

zjawisk związanych z działaniem przyrody - grzmi, pada, świtało, zmierzcha się. Mówimy tak o zjawiskach spowodowanych przez siły, na które nie mamy wpływu. Jednak o innych zjawiskach, na które nie mamy wpływu czy których sprawców nie znamy, nie mówimy w ten sposób. Gdy widzimy wykopany rów lub zabrudzoną klatkę schodową nie mówimy KTÓS WYKOPAŁ RÓW, JEST ZABRUDZONE. Tak samo konstrukcję jak JEST NAPISANE.

CHŁOPAKI czy CHŁOPACY

CHŁOPACY jest jak najbardziej poprawna. Z punktu widzenia gramatyki jest nawet poprawniejsza niż CHŁOPAKI. Podobne słowo, rodzaju męskiego, też oznaczające człowieka, zakończone na K to POLAK. Polak nie przysparza kłopotu - jeden Polak, dwaj Polacy. Tak samo jest z chłopakiem - jeden chłopak, dwaj chłopacy. Jednak do formy CHŁOPAKI jesteśmy bardziej przywiązani, ale pamiętajmy, że odmienia się jak PTAKI - skoro PTAKI przyleciały to CHŁOPAKI przyleciały. Za to CHŁOPACY przylecieli.

BIERNIK czy DOPEŁNIACZ?

Większość czasowników łączy się z rzeczownikami w bierniku (kogo? co?), czyli czytamy CO? książkę; oglądamy CO? film; spotykamy KOGO? koleżankę; lubimy CO? kawę. Ale biernik nie jest jedynym przypadkiem, którego wymagają czasowniki, bo: używamy CZEGO? młotka; pilnujemy KOGO? dziecka; słuchamy CZEGO? muzyki. Jest spora grupa czasowników łącząca się z dopełniaczem (kogo? czego?). Biernik pojawia się częściej niż dopełniacz, więc zdarza się nam czasem o nim zapominać. Przykłady: szuka się KOGOŚ/CZEGOŚ czy KOGOŚ/COŚ? Przestrzegać prawa czy prawo? Ustąpić miejsca czy miejsce? Brakuje mi dziesięciu czy dziesięć złotych? Życzymy sobie wolność czy wolności? Czasowniki

DOPEŁNIACZEM. Więc mówimy szukamy KOGO? siostry; przestrzegamy CZEGO? prawa, przepisów; ustąpiliśmy CZEGO? miejsca, pierwszeństwa; brakuje nam CZEGO? chleba, dziesięciu złotych; życzymy komuś CZEGO? zdrowia, wolności. Natomiast czasowniki PYTAĆ i ZAPOMNIEĆ łączą się i z biernikiem i dopełniaczem, co nie ma wpływu na ich znaczenie.

TATO, TATA

Poprawne są obie formy i odmieniają się jak rzeczownik żeński, np.

taty/tacie/tatą są utworzone od dwóch słów: tato i tata. Ale czasownik TATO ma też męską odmianę -

Mickiewicz.

SE, SOBIE

Wyrażenia

Oczywiście dotyczy to języka ogólnego. Są gwary, np. gwara podhalańska i tam musi to SE występować, gdyż należy ono do systemu gramatycznego. Forma SE jest niestaranna i potoczna, więc poprawne jest używanie SOBIE.

TE i TĄ

Która wersja wyrażen jest poprawna

czy tą usterkę

tylko w mowie potocznej mówionej. W wyniku ujednoczenia zaimków do przymiotników mówimy TE książkę, TE ulicę - to formy staranne i obowiązujące w języku pisanim i mówionym niepotocznym.

TRUDNE CZASOWNIKI

Czasownik

czasownik

ROZUMIEJ, a nie UM, ROZUM! Ale za to,

tylko LUBIĆ a nie LUBIEĆ. Odmienia się: lubiŁAM lubiŁEŚ, lubiLIŚMY, ani nigdy lubiAŁam, lubiAŁeś, lubiEliŚmy.

MNIE i MI

innym wyrazami, czyli nikną, używamy długich form (np. mnie ciebie, jego jemu). Dotyczy to 3 sytuacji. Używamy tych dłuższych form, po pierwsze - na początku lub na końcu zdania; po drugie, gdy stanowią jednowyrazowe zdanie; a po trzecie, gdy przeciwstawiamy jakieś dwie osoby lub zjawiska. Czyli np.

też, gdy zaimek ma stanowić jednowyrazową odpowiedź na pytanie, np.

nie

dwie rzeczy mówilibyśmy

musimy

użyć długiej formy, zatem poprawnie jest

zasady, żeby nie pozostawiać krótkich zaimków niezauważalnymi, ale nie należy przesadzać ze

wzmocnieniem tych słów. Nie używamy długiej formy (mnie, ciebie, jemu, tobie, itd.) w środku zdania, bo tam krótkie odpowiedniki są całkowicie zauważalne. Nie mówimy zatem

wyszedł

DŻEM i BUDŻET

Połączenie liter D+Ż wymawiamy jako jedną głoskę jeden wyjątek - BUDŻET. To słowo brzmi D-Ż-E-T DŻ-E-T oddzielnie. Dzieje się tak, dlatego że korzenie tego słowa tkwią we francuszczyźnie i tam wyraźnie słychać

DŻ, to wymawiamy te litery osobno, a nie jako jedną głoskę, tak jak w zachodzi w słowie

słów. Słowo to wymawiamy R-Z-N-A-Ć RZ-N-A-Ć

TRZYIPÓŁROZNY I TRZYIPÓŁLETNI

Jeśli miesiąca trzyipółroczna lub trzyipółletnia lata łącznie - ułamkowych z rzeczownikami - czteroćwierćtygodniowy. Jeśli do takiego liczebnika dodamy jeszcze przyimek czyli ponadczteroćwierćtygodniowy. Jednym z najdłuższych słów jest:

ponaddziwięćsetdziwięćsięćdziewięćdziesięćprocentowy - ma 59 liter.

OPISOWE UŻYWANIE PRZYMIOTNIKÓW

Przymiotniki możemy stopniować dwojako: w sposób prosty - ładny, ładniejszy najładniejszy albo w sposób opisowy - doświadczony, bardziej doświadczony, najbardziej doświadczony. Ta druga metoda ma szersze zastosowanie - nie jest błędem utworzenie form bardziej ładny, ale nie jest to zalecane. Jeśli przymiotnik można stopniować w sposób prosty, to lepiej to zrobić. Ale czasem nie wiemy, które przymiotniki można stopniować w sposób prosty. Np. słowo POPRAWNY. W sposób prosty nie powinno się stopniować 2 typów przymiotników; po pierwsze tych zakończonych na -NY, -TY, -ACY, czyli doświadczony, zmęczony, przekonujący - mówimy tylko Bo nie mówimy przecież

przymiotników, których w ogóle byśmy nie stopniowali, np. drewniany, ale w jakimś zdaniu, jeśli użyliśmy ich przenośni np. możemy powiedzieć, że drewniane

LATEM, ZIMA, ale nie W LATO, W ZIMĘ

Można powiedzieć LATEM i ZIMA, a także W LECIE i W ZIMIE, natomiast formy W LATO i W ZIMĘ są oceniane jako błędy językowe. Niepoprawne są też formy WE WIOSNĘ oraz W WIOSNĘ. W zamian można mówić WIOSNĄ lub NA WIOSNĘ. Poprawne są też formy JESIENIĄ i NA JESIENI oraz rzadszy W JESIENI. Forma NA JESIEŃ może się pojawić w takich kontekstach, jak coś na jesień

CZWARCI, ale nie PIĄCI

Nasz system językowy nie przewidział kolejek, a przynajmniej nie zakłada, że w dłuższej niż 4-elementowej kolejce mogą stać mężczyźni lub kobiety i mężczyźni. Możemy powiedzieć pierwszy/drudzy/trzeci/czwarcy
Musimy stosować konstrukcje np.
kobiety lub dzieci, to nasz język zezwala na wskazanie, że są one mężczyźni już nie powiedzą
mężczyzn nie ma uzasadnienia, dlatego coraz częściej słyszymy formy staną się częścią normy językowej i nie będą błędne.

UPROSZCZENIA FONETYCZNE

Na ogół zjadamy głoski, które utrudniają nam wymówienie jakiegoś słowa. Są to uproszczenia wynikające często z niedbalstwa. W mowie słyszymy np.:
zamiast **ytet** zamiast **riorytet**
zamiast **ɫ** zamiast **ginalny** **óle**
prowadzą do kłopotów ortograficznych, dlatego unikajmy ich.

WOJEWÓDZTWA

Nazwy województw mogą przybierać dwie formy - jednowyrazową albo dwuwyrzową. Dwuwyrzowe formy typu rzeczownik
jednowyrazową formę piszemy z WIELKICH liter: Śląskie, Łódzkie, Pomorskie - wtedy stanowią one oddzielny wyraz, są rzeczownikiem.

usiadła vis a vis ojca

sylabę oraz nie wymawiamy

co gorsze **s** a **wis**

akcent pada na ostatnią sylabę i nie wymawiamy

s
CZEGOŚ

wi

za wi

po

pro po

używamy w takim sensie jak

stosujemy to wyrażenie jako zamiennik

POCHODZENIE NAZW MIESIĘCY, czyli skąd się wzięły nazwy miesięcy?

Styczeń - ma wspólne pochodzenie ze słowem
w lesie.

Luty - był kiedyś przymiotnikiem i oznaczał srogi, okrutny

Marzec - zapożyczenie z języka niemieckiego, który zaadaptował łacińskie

Kwiecień - kwitnąca łąka i sad

Maj - w starożytnym Rzymie, był to miesiąc poświęcony bogini Mai

Czerwiec - pochodzi od słowa czerw - czyli robaki, a one wylęgają się na przełomie wiosny i lata

Lipiec - kwiat lipy

Sierpień - żniwa i ich główny symbol sierp

Wrzesień - kwiat wrzосу

Październik - łuskanie wysuszonych roślin strączkowych, z których opadają łuski - październik

Listopad - od spadających liści

Grudzień - zmarznięta na grudę ziemia

Warte polecenia studentom: program Mówiąc Inaczej <https://www.youtube.com/user/PamikuPL> - o tych i innych trudnościach posługiwania się językiem polskim.

Tekst

mgr Monika Drzymała